

Koi Gyula

Robert von Mohl élete és munkái

Bevezető tanulmány Robert Mohl *Az államtudományok encyklopaediája* című művéhez

Robert von Mohl életéről

Robert von Mohl életéről számos forrás található,¹ ezek között magyar nyelvű tudományos munka eddig nem állt rendelkezésre.²

Robert von Mohl 1799. augusztus 17-én született Stuttgartban, és 1875. november 4-én hunyt el Berlinben. Német államtudós-ként és jogásként ismeretes. Családja 16. századi württembergi közhivatalnoki família volt. Apja Benjamin Ferdinand von Mohl

¹ Időrendi sorrendben: ФОРСТЕНЬ, Георгий Васильевич [Forszten, Georgij Vasziljevics] (1896): Моль, Роберт фон [Mohl, Robert von {címszó}]. In АНДРЕЕВСКИЙ, Иван Ефимович [Andrejevskij, Ivan Jefimovics] (szerk.): *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. [Brockhaus és Efron enciklopédiai szótára] XIX/2. Санкт-Петербург [Szentpétervár]: Ilja Abramovics Efron–Fridrih Arnold Brokgauz [Friedrich Arnold Brockhaus] 629–630. MARQUARDSEN, Heinrich (1904): Mohl, Robert von [címszó]. In LILIENKROHN, Rochus von – WEGELE, Franz Xaver von (szerk.): *Allgemeine Deutsche Biographie*. XXII. Leipzig: Duncker und Humblot, 745–758. ASWORTH, Philip Arthur (1911): Mohl, Robert von [címszó]. In CHISHOLM, Hugh (szerk.): *Encyclopaedia Britannica*. XVIII. Cambridge: Cambridge University Press, 648. ANGERMANN, Erich (1994): Mohl, Robert von [címszó]. In STOLBERG-WERNIGERODE, Otto zu: *Neue Deutsche Biographie*. XVII. Berlin: Duncker und Humblot, 692–694. Önálló monográfia: ANGERMANN, Erich (1962): *Robert von Mohl, 1799–1875. Leben und Werk eines altliberalen Staatsgelehrten*. Neuwied: Luchterhand.

² Néhány életrajzi adattal: MÁRKUS Dezső (1904): Robert Mohl. In MÁRKUS Dezső: *Magyar jogi lexikon*. V. Kiutalványozás – Perfüggőség. Budapest: Pallas, 453. Koi Gyula (2014): Robert Mohl. In Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Budapest: Nemzeti Közszerkezleti és Tankönyv Kiadó, 78–79.

(1766–1845) orvos-jogász és államtanácsos volt, aki 1811-ben kapott württembergi Községi Érdemrendet, illetve nemesi címet. Robert von Mohl dédapja Johann Jacob Moser államjogász volt. Robertnek volt három testvéröccse: Julius von Mohl (1800–1876) keletkutató, sinológus; Moritz von Mohl (1802–1888) közgazdász; valamint Hugo von Mohl (1805–1872) botanikus. Robert von Mohl leánya Anna von Mohl volt (1834–1899), aki irodalmi szalont tartott fenn, és hozzáment Hermann von Hemholtz orvoshoz; egyik fia Erwin von Mohl (1839–1895), a porosz hadsereg vezérőrnagya. A másik fia Ottmar von Mohl (1846–1922) diplomata volt, aki az Amerikai Egyesült Államokban (Cincinnati); Oroszországban (Szentpétervár), illetőleg Japánban (Tokió) szolgált.

A fiatal Mohl Heidelbergben, Göttingenben, valamint Tübingenben hallgatott államtudományt és jogtudományt. Heidelbergben és Tübingenben is csatlakozott diákszervezetekhez (*Alten Heidelberger Bursenschaft*; *Alten Tübinger Bursenschaft*). Elsajátította a jog és az államtudomány alapjait, amelyekben később nagy tehetséget mutatott. Fia megmutatkozó tudományos ambícióit az édesapja tanulmányutakkal segítette elő, így jutott el az ifjú Mohl Franciaországba, Nagy-Britanniába, illetőleg Skandináviába. Ugyanakkor a német államtudomány mellett az Észak-Amerikai Unió államának sajátosságait is kutatta. Tanulmányai végeztével 1824-ben promoveálva szerezte meg jogi doktorátusát, ezt követően habilitált. (Doktori disszertációját a rendiség és a képviseleti alkotmány témaköréről írta latin nyelven.)³ 1824-ben először rendkívüli egyetemi tanárrá, 1827-ben pedig rendes egyetemi tanárrá nevezték ki a Tübingeni Egyetemre államtudományokból (*Staatswissenschaften*). Feljegyezték, hogy az előadástartások kevesebb örömet jelentettek számára, mint a kutatás. 1836-ban az egyetem főkönyvtárosa (könyvtárigazgatója) is lett.

³ MOHL, Robert von (resp.) – SCHRADER, Eduard (praes.) (1821): *Discrimen ordinum provinciarum et constitutionis repraesentativae*. Tübingen: Ritter.

1829-ben Mittermaier és Zachariä professzorokkal együtt alapítója volt a *Kritische Zeitschrift für Rechtswissenschaft und Gesetzgebung des Auslandes* [A külföldi jogtudomány és jogalkotás kritikai folyóirata] elnevezésű tudományos orgánumnak. 1835-ben a szerkesztőség tovább bővült, a folyóirat 1856-ig működött.

1830-ban nőül vette egy teológiaprofesszor, Baur korábbi sógor-nőjét (férfitestvérének megözvegyült feleségét), Caroline Bechert.

Balingen város képviselőjeként 1845-ben indult a választásokon, és a választási kampány során kissé nyersen kritizálta a kormánypolitikát. Ennek hatására megvonták tőle az egyetemi előadástartási jogot (a *venia legendi*), és valamennyi egyetemi pozíciójából eltávolították. Ulmba költözött, ahol a városi tanács tagja lett, de vissza kívánt vonulni a városi közszolgálatról. Indult a württembergi parlamenti képviselői címért, amelyet el is nyert. Ezt követően a Heidelbergi Egyetem meghívására jogászprofesszor lett 1847-ben. (Előadásokat nem kellett tartania, elég volt kutatómunkát végeznie.) Ezzel egyidejűleg Tuttlingenben lett a helyi parlament tagja. 1848-ban a frankfurti (szövetségi) Előparlament (*Vorparlament*) tagjává választotta Mergentheim és Gerabronn képviselőjeként. 1848. szeptember 25-én az ideiglenes központi hatalom (*provisorische Zentralgewalt*), azaz az ideiglenes kormány igazságügyi minisztere lett. (Van olyan forrás, amely szerint már augusztustól miniszter volt.) A politikai balközéphez sorolt Mohl az Alkotmányjogi Bizottság tagja is volt. 1849. május 17-én lemondott miniszteri posztjáról, és visszatért Heidelbergbe kutatni. 1857-től az egyetemet képviselte a badeni parlament felsőházában. 1863-tól saját jogon volt a parlament tagja, 1867 és 1872 között pedig Baden parlamentjének (első kamarájának) elnöke. 1861 és 1866 között Baden Nagyhercegsége (*Grossherzogtums Baden*) képviselője (követe) lett a frankfurti Szövetségi Parlamentben, 1871-ig pedig müncheni követ. A nagyhercegségi kormányzat reformjának egyik legértőbb szószólója volt.

Munkái 1871-től

1871-től dolgozott a *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft* [Az összes államtudományok folyóirata] kiadásán professzor kollégáival, amelynek főszerkesztője is lett. (Nem zárható ki, hogy szerepet játszott ez a lap a rövid életű hazai *Jog- és Államtudományi Folyóirat* létrejöttében, amely szintén 1871-ben indult, és négy tartalmas számot ért meg. Szerkesztője Hoffmann Pál római jogász volt, de olvashatóak voltak itt Concha Győző államtudós vagy Lechner Ágost közigazgatási jogász munkái is. A hazai folyóirat a [z akkor még] kissé gyakorlatközpontú, 1866-ban indult és ma is élő *Jogtudományi Közlöny* elméleti párjaként is felfogható.) Mohl ugyanebben az évben újabb gyakorlati megbízatással gazdagodott, a karlsruhei Legfelső Számvevőszék (*Oberrechnungskammer*) elnöke lett. Indult még a Reichstag képviselőjelöltjeként a badeni választókerületben. Érdekesség, hogy államtudományi munkássága a japán Meidzsi-reformok során is hatott, főként Kató Hirojukira és más gondolkodókra.

Akkor alkotta meg a német igazságügyi reformról írott munkáját,⁴ amikor Württemberg követségén dolgozott Párizsban. Ebben a német birodalmi rendek számára kívánt igazságügyi eljárást bevezetni (*Austrägalverfahren*). Tervezetet is készített erről, amely ugyan figyelembe vette a korábbi ilyen irányú munkákat, mégis sajátos jellegzetességekkel rendelkezett. Munkájában az USA alkotmányjogára⁵ is

⁴ MOHL, Robert von (1822): *Die öffentliche Rechtspflege des deutschen Bundes*. Stuttgart-Tübingen: J. G. Cotta.

⁵ Az USA alkotmányjogának és egyes közigazgatási intézményeinek talán legnagyobb összefoglalása Mohl halála után keletkezett, Woodrow Wilson, az USA-beli közigazgatás modern politikatudományi vizsgálata megindítójának a fellépése (1887) után egy esztendővel: BRYCE, James (1888): *The American Commonwealth*. I. *The National Government* – *The State Governments*. II. *The Party System*. III. *The State Governments*. IV. *The Party System*. V. *Public Opinion* – *Illustrations and Reflections*. *Social Institutions*. New York: MacMillan. Időben nem sokkal követte ezt az USA-beli összehasonlító közigazgatási jogi kutatások máig legklasszikusabb alapműve a francia és német egyetemeken pallérozódott jeles szerzőtől: GOODNOW, Frank Johnson (1893): *Comparative Administrative Law. An Analysis of the Administrative Systems, National and Local, of the United States, England, France, and Germany*. I. *Organisation*. II. *Legal Relations*. New York: Putnam. Az USA közigazgatási jogfejlődésének, illetve közigazgatási jogtudományi fejlődésének problematikájára: KOI Gyula (2018): 'Upscale Stranger.' *The Administrative Law as a Phenomenon in the Anglo-Saxon Legal and Political Thought*. In MOLNÁR Attila Károly – PAP Milán (szerk.): *State and Equality*. Budapest: Dialóg Campus, 117–127.

kitért. Amikor visszatért a Tübingeni Egyetemre mint az államtudomány rendkívüli tanára, nyilván tisztában volt vele, hogy egy földbirtokosokkal teli városba érkezik, ahol talán az elméleti karrier kevésbé lehet vonzó a gyakorlati politizálásnál.

Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi alkotmányáról írott 1824-es munkájában⁶ olvasható a szerző saját meglátásokon alapuló értékelése az USA alkotmányának alapvető jellegzetességeiről. E mű a német szakirodalom szerint meghaladta nemcsak a későbbi német műveket a témában, hanem meg is előlegezte Alexis de Tocqueville paradigmikus munkásságát.⁷ Mohl e korai munkájának szellemi érettsége a legjobb bizonyítéka ítélőképessége józan voltának.

Württemberg államjogáról (alkotmányjogáról és közigazgatási jogáról) írott 1829 és 1831 közötti (és 1840-ben másodszor is megjelent) kétkötetes művét⁸ az utókor a tételes (pozitív) közjogírás mintájaként és példaképeként (Muster und Vorbild) jellemzi. Nem nagyon akadt korábban hasonló munka, amely egy adott német állam (Einzelstaat) államjogát ilyen mély tudományossággal, azonban gyakorlatias alapról alapról dolgozta volna fel, mint ez. (Érdekesség, hogy Mohl dédapja, Johann Jacob Moser munkáit említi a német közjogi irodalom előképe gyanánt.) Egyszerre volt a filozófiai-államtudományi alapú tanjog és a gyakorlatban érvényesülő hatályos jog (geltendes Recht) foglalta a mű. A tudományos kitaratás gyümölcsöző példájaként jellemzi a művet Marquardsen, amely az alkotmányos monarchia tantételeinek alapján állva adja egy adott kor (és egy adott német fejedelemség) alkotmányját. A közigazgatási rész szerinte arról nevezetes, hogy ez az első német közigazgatási jog. Ez a kijelentés legfeljebb mint teljes vagy közel teljes közigazgatási jogra igaz, ugyanis a 19. század elején is foglalkoztak már a német nyelvterületen közszolgálati jogi témákkal. Példaként említhető az osztrák Johann G. Megerle von Mühlfeld⁹ vagy

⁶ MOHL, Robert von (1824): *Das Bundes-Staatsrecht der Vereinigten Staaten von Nord-Amerika*. Stuttgart-Tübingen: J. G. Cotta.

⁷ TOCQUEVILLE, Alexis (1835–1840): *De la démocratie en Amérique*. I–IV. Paris: C. Gosselin.

⁸ MOHL, Robert von (1829–1831): *Das Staatsrecht des Königreichs Württemberg*. I. *Das Verfassungsrecht*. II. *Das Verwaltungsrecht*. Tübingen: Laupp.

⁹ MEGERLE VON MÜHLFELD, Johann Georg (1809–1828): *Handbuch für alle kaiserlich-königlichen, ständischen und städtische Beamten, deren Witwen und Waisen*. Wien: [k. n.]. Megjegyzendő,

az a német Carl August Malchus,¹⁰ aki kevésbé a kifejezett közigazgatási joggal, mint inkább még a Polizeiwissenschaftban gyökerező, de annak tanait meghaladó, belső igazgatás (belügyi igazgatás) tanáival foglalkozott. Ugyanígy említhetők a két szerzőt időben megelőző francia (illetve egy esetben franciául alkotó olasz) közigazgatási jog- és közigazgatástudósok,¹¹ valamint az 1829-es Mohl-művel évre azonos megjelenési idejű francia és osztrák kortársak munkái.¹²

hogy a német közszolgálat (az államszolgálati viszony) összefoglalására már a 18. században is voltak törekvések (lásd *Az államtudományok enciklopédiája* 180–181. lapjain írtakat, ahol a magyar alkotmány esetében kiemeli a megyei hivatalnokok nemesség általi választását, ami szerinte „az arisztokrata elem” hatalmas voltának legjelesebb bizonyítéka).

¹⁰ MALCHUS, Carl August: (1823): *Politik der inneren Staatsverwaltung oder Darstellung des Organismus der Behörden für dieselbe*. I–II. Heidelberg: J. C. B. Mohr.

¹¹ CRIDIS, Giuseppe (1802): *De l'administration publique*. Kézirat. Megjegyzendő, hogy Cridis francia nyelvű műve 147 oldalas kézirat, amelyet 1909 körül fedezett fel Vittorio Biondi a Biblioteca Nazionale di Torino anyagai között. A kézirat csonkítatlan, és az alábbi négy részből áll: az állam alkotmányáról (*De la constitution de l'État*); a vallásról (*De la religion*); az erkölcsökről (*Des mœurs*); a közoktatásról (*De l'instruction publique*). Az olasz szakirodalom szerint a korai, értékes munka kissé hiányos, és a napóleoni korszak jellegzetességeit hordozza. Az erős valláserkölcsei beágyazottság a Polizeiwissenschaft szellemiségéből ered. Vélhetően Nicolas Delamare *science de police*-szal kapcsolatos munkája hathatott rá (bár abban a közoktatás nem szerepel), de a kérdés közigazgatási jogi kontextusba öltöztetése új, illetve nézetem szerint e felvetésem újszerű magyarázata lehet a közigazgatási jogtudomány születésének. (A Polizeiwissenschaft inneren Staatsverwaltunggal való, Joseph von Sonnenfels munkásságában megfigyelhető fejlődése nem mutat ennyire közvetlenül a közigazgatási jog felé, bár ő kimondja, hogy az állam belső biztonsága a Polizeiwissenschaft, illetve a Polizei és a törvényhozás [*Gesetzgebung*] azonos értelműek.) A Cridis-műre: SANDULLI, Aldo (2009): *Costruire lo Stato. La scienza del diritto amministrativo in Italia 1800–1945*. Milano: Giuffrè, 4. főszöveg és 9. l. Joseph von Sonnenfels munkái: SONNENFELS, Joseph von (1765–1776): *Grundsätze der Polizei, Handlung, und Finanz. Zu dem Leitfaden des politischen Studiums* I–III. Wien: Hübner-Volke. SONNENFELS, Joseph von (1798): *Handbuch der inneren Staatsverwaltung mit Rücksicht auf die Umstände und Begriffe der Zeit* I. Enthaltend: nebst der allgemeinen Einleitung einen Theil der Staatspolizey. Wien: Camesina. FLEURIGEON, Marc (1806–1809): *Code administratif, ou Recueil par ordre alphabétique de matières, de toutes les Lois nouvelles et anciennes relatives aux fonctions administratives et de police, des Préfets, Sous-Préfets, Maires et Adjoints... jusqu'au 1er Janvier 1806–1er avril 1809*. I–IV. Paris: Garnery-Valet. BONNIN, Charles-Jean Baptiste (1809): *Principes d'administration publique, pour servir à l'étude de droit administratives*. Paris: Clament. CORMENIN, Louis-Marie de Lahaye (1818): *Du Conseil d'État envisagé comme conseil et comme juridiction dans notre monarchie constitutionnelle*. Paris: Pillet. CORMENIN, Louis-Marie de Lahaye (1822): *Questions de droit administratif*. I–II. Paris: Ridler.

¹² DE GÉRANDO, Joseph-Marie (1829–1836): *Institutes de droit administratif français, ou Éléments du Code administratif, réunis et mis en ordre*. I–VI. Paris: Nève. WINIWARDER, Joseph (1829): *Systematische Darstellung der in den Alt-Österreichischen Deutschen Provinzen bestehenden die öffentliche Beamten, als solche betreffenden Gesetze und Verordnungen*. Wien: Mösl. (Winiwarder egyébiránt a polgári jog professzora volt a bécsi egyetemen.) A régi francia, német és angolszász közigazgatási jogi munkákra lásd: Koi Gyula (2018): *Englisches Recht – deutsche Rechtsliteratur. Die vergleichende Verwaltung und Rudolf Geist*. In AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére. Liber amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae* LXV. Budapest: Dialóg Campus, 504–506.

A nagy áttekintéssel rendelkező, és az élő jog, valamint a nagy európai államok működése iránt erősen érdeklődő Mohl mégis egy politikailag súlytalan, ám szakértő igazgatási személyi állománnyal, közszolgálatall rendelkező német kisállam belső fejlődését dolgozta fel. Württemberg királyság közigazgatási személyi állománya és belső közigazgatása (belügyi igazgatása) ekkorra már évszázadok óta fejlett volt.

A Polizeiwissenschaft és a jogállam (Rechtsstaat) kapcsolatról írott 1832-es művét¹³ később 1844-ben és 1866-ban is kiadták, 1871-ben orosz nyelvre is lefordították. E munkájában Mohl összefoglalja a Polizeiwissenschaft¹⁴ korábbi irodalmát, és vázolja

¹³ MOHL, Robert von (1832): *Die Polizeiwissenschaft nach den Grundsätzen des Rechtsstaates*. I–II. Tübingen: Laupp.

¹⁴ A Polizeiwissenschaft (vagy scientia politico-cameralis, illetve science de police) a 18. századtól megerősödően a közigazgatás és annak tudománya régi alakja volt, amelynek központi fogalma a rend, a belső rend, a belső (belügyi) igazgatás volt. (A 17. századdal induló, gazdaságra koncentrált kamerálisztikára épülően jelent meg.) A Polizeiwissenschaft azonban nemcsak az elsőként kiváló rendészeti és adóügyi, hanem a szociális és kulturális igazgatást is jelentette, valamint a gazdasági igazgatás megjelenését is. Mindezt a belső rend felügyelet útján (tagadhatatlanul rendészeti eszközökkel történő) biztosítása jelentette. Első művelője (1705-től) a francia Nicolas Delamare volt, de halála után tudománya a német (porosz, württembergi és egyéb) és osztrák területeken gyökeredzett meg főként, a franciák nem értékelték azt a nagymestert, akinek négykötetes művéből, mint őstojásból pattant ki az új tudomány. Lásd erre: DELAMARE, Nicolas (1705–1734): *Traité de la Police*. I–IV. Paris: P. Cot – J. Cot – M. Brunet. Foucault rámutat arra a tényre, hogy a negyedik kötetet Delamare (véltően egyetlen) tanítványa, A. L. Leclerc du Brillet fejezte be, öt évvel a szerző halálát követően, 1738-ban. Delamare műve tizenegy részében az alábbi témákat vizsgálta: vallás, közérkölcsök, egészség, élelmiszerek, közbéke és közbiztonság, közlekedés (közutak), tudományok és szabad művészetek, kereskedelem, kézművesség, mechanikus művészetek, cselésdség, napszámosság, szegénység. Lásd FOUCAULT, Michel (2009): *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France 1977–1978*. New York: Picador/Palgrave Macmillan. 359. 4. vj. Foucault jelzi, hogy Delamare programjának csak mintegy felét valósította meg monumentális művében. Szerinte 1729 és 1739 között a négykötetes munkának volt egy amszterdami kalózkidávása is. Concha és Ereky Delamare-ra vonatkozó értékelésére: KOI 2014: 46–47. A francia police és a német Polizei kifejezés az akkor nem létező administration és Verwaltung, azaz közigazgatás szavakat helyettesítette. A mai rendészet jelentés később alakult ki. (Ezért is célszerűbb nem rendészetudományként használni a kifejezést, mert jelentése annál tágabb.) Ez az oka, hogy a Polizeiwissenschaftot túlélő és Lorenz von Stein által kiteljesedő politika nevű tudomány (amely alkotmánytanból és közigazgatásból állt) nem (illetve csekély mértékben) emlékeztet a mai modern politikatudományra. Inkább filozófiai alapú államtudomány volt, a szociológia és részben a szervezés-, illetve vezetéstudomány feladatait is végezte a közigazgatásban, részben ezen tudományok megjelenése után is (Magyarországon 1948-ig, Németországban módosult tartalommal máig). Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy a Rechtsstaat-Polizeistaat ellentétpárt tévedés a jogállam-rendőrállam kategóriapár képeben egymással szembeállítani. Ugyanis a Polizeistaat nem rendőrállamként, hanem sokkal inkább közigazgatási államként értelmezhető. Ebben az esetben a közigazgatási ténykedés fontosságában és akár létezésében is megelőzheti a jogot. (Az első ismert, 4100 évvel ezelőtt fennállt állam legkorábbi fennmaradt jogi kódexe, a sumer *Ur-Nammu törvényei* [Ur-Nammu Code] sumer nyelven maradtak fenn. E törvénytűben olvasható a prologusban egy köz-

a Polizeiwissenschaft és a jogállam különbségeit, ezzel műve óriási lépés volt a jogállam felé. A jogállam határait a jog szabja meg, az állami tevékenységnek e megszige a gátja. Ekkorra már a Polizeiwissenschaft-szemlélettel szemben a Verwaltungslehre-szemlélet vált uralkodóvá az oktatásban, azaz az állam rendészeti ténykedése csupán egy komponens maradt a számos közül. E művében a württembergi alkotmány egyes adekvát részeit is kommentálta. Munkája szintézise a jóléti állam közigazgatásának (*wohlfahrts-staatliche Polizei*), a szociális kérdésnek, valamint a formális-materiális jogállamiságnak. Ezt a munkáját Josef Isensee, a neves alkotmányjogász akként jellemzi, hogy „liberális keresztvízzel keresztelte meg a befekettített közigazgatás-fogalmat (rendészetfogalmat)” („taufte er den verketzerten Polizeibegriff mit liberalem Wasser”). Egyébként magát Mohlt a gyakorlatias óliberális (*pragmatische Altliberale*) jelzővel illették.¹⁵ Az oroszul író finn Forszten rámutat Mohl erős rendészetkritikájára, illetve jelzi az „egyleti ügy”, azaz a különböző egyesületek, szakszervezetek iránti érzékenységet. Ez egyébként a közigazgatásban Steinnél, Conchánál, Kriszticsnél és Haendelnél is megfigyelhető a későbbiekben. Angermann mutat rá, hogy az 1830-as évektől kezdve jelenik meg munkásságában a szociális kérdés iránti érdeklődés (Steinnél is később jelentős e probléma), a tömeges agrár-munkanélküliség, illetve a korai gyáripari szegénység, a gyárüzemek kemény (mi, magyarok úgy mondanánk, „falanszteri”) fegyelme, a társadalmi csoportok közti erősödő különbségek felismerése.

igazgatási jellegű fejtegetés különféle területek meghódításáról, illetve egy egységes súly- és mértékrendszer bevezetéséről; lefektette a folyókon történő hajóközlekedés szabályait. Nem tett különbséget szegény és gazdag, árva vagy vagyonos között. Nem szabad mélyebb elemzés nélkül mindebből következtetéseket levonni, mindenesetre valamifajta igazgatási tevékenység már a legkorábbi államok születésekor is alighanem jelen volt a hatalom gyakorlói részéről.) ROTH, Martha T. (1997): *Laws of Ur-Namma (LU)* (ca. 2100 B.C.E., Ur). In ROTH, Martha T.: *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*. Atlanta: Scholar Press, 13–22. Lásd különösen: 15–16. A jogállam és a joguralom újabb hazai irodalmából: VARGA Zs. András (2015): *Eszméből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest: Századvég. VARGA Csaba (2022): *Jogállamiság – viták közegében*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó. SZABADFALVI József (2023): „A jogállam a jogeszmé megvalósítását célzó intézmény.” *Jogállam-konceptiók Magyarországon a 20. század közepéig*. Budapest: Gondolat.

¹⁵ Josef Isensee megállapításaira Pauly utal művében. PAULY, Walter (2011): *Wissenschaft vom Verwaltungsrecht: Deutschland*. In BOGDANDY, Armin von – CASSESE, Sabino – HUBER, Peter M. (szerk.): *Handbuch Ius Publicum Europaeum*. IV. *Verwaltungsrecht in Europa: Wissenschaft*. Heidelberg: C. F. Müller, 44–45.

A hazai államtani irodalom a 19. század egyik legeredetibb és legdinamikusabb gondolkodójaként hivatkozik rá. Az államtudományt alapjaiban és jellegében különítette el a természettudományoktól. Szerinte az államtant a „társadalom tudományával” kell kiegészíteni. Elsőként vetette fel a „társadalmi kérdést” (azaz a munkáskérdést), és az első egyikeként elemezte a jogállamot.¹⁶ A jogállam elemzőjeként Mohl kapcsán a tudományos szocializmus időszakában alkotó jogelmélettel foglalkozók egyike megállapítja, hogy tevékenysége kevésbé politikai, mint inkább tudományos.¹⁷ A későbbi német jogelmélet egyik nagy hatású képviselője, Carl Schmitt utal arra, hogy Mohl a jogállam és a *Polizeistaat* ellentétét csak afféle fecsegésnek tartotta. Ugyanakkor a 19. század német jogirodalmának másik jelentős művelője, Rudolf von Gneist éppen a 18. század állítólagos rendőrállamát állította élénk a jogállam példajaként. Schmitt mindezt az ellentétpárba foglalt képet Otto Mayer tanaiig vezeti vissza, amelyet Fritz Fleiner, Walter Jellinek és Julius Hatschek szerint kritikátlanul átvett. A jogállam ellentétéként történtek Schmitt szerint más szavakra, kifejezésekre hivatkozások: hivatalnokállam, hatalmi állam (*Machtstaat*), háborúállam, pénzállam, jólétállam, jogtalanságállam (*Unrechtstaat*), nem jogállam (*Nicht-Rechtstaat*). A nem jogállam kifejezést a korabeli német liberálisok válogatás nélkül használták valamennyi nem liberális állam típusra, a bolsevik államra ugyanúgy, mint a nemzetiszocialista államra. Otto von Bismarck szerint a jogállam egyenesen Robert von Mohl által kitalált művi kifejezés.¹⁸

¹⁶ TAKÁCS Péter (2012): *Államtan. A modern állam és elmélete*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 35–38.

¹⁷ SZTODOLNIK László (2023) [1963]: A jogállam eszméjének színeváltozásai. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. I. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 117–139. Lásd különösen a 120. oldalon írtakat.

¹⁸ SCHMITT, Carl (2023) [1935]: A jogállam. Ford. Cs. Kiss Lajos. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció*. II. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó, 1315–1324. Lásd különösen az 1316–1317. oldalon írtakat.

Mohl a megelőző igazságszolgáltatás és törvényes rendészet tárgy-
körében írt munkájának¹⁹ egyik fő megállapítása, hogy az ítélkezés kö-
rében hozott jogszerű aktusok nyilván nem rendészeti kérdések (még
ha rendészeti jellegű ügyben történik is az ítélelhozatal), hanem – nyil-
vánvalóan – az igazságszolgáltatástól elválasztva működnek. Mohl
egyébként nem vakította el az abszolutizmust felváltó új állammodell
esetében az a tény, amely sokakat igen, hogy a gát nélküli abszolutiz-
must felváltó új államban sem lehet csak az egyének jogairól és érde-
keiről beszélni a kötelezettségek említése nélkül.

A miniszteri felelősségről kiadott, közel 750 oldalas művének²⁰
témaválasztását a hesseni rendi gyűlés és a tartományi miniszter
konfliktusa hozta, amely még az 1850-es években is fennállt. A mű
bizonyította szerzője rendkívüli olvasottságát, és kiemelkedő volt
a nehéz jogi vitákban tanúsított tudományos véleményeinek vissza-
fogott hangneme is.

Mohl munkásságának egyik legtermékenyebb korszaka akkor volt,
amikor a „szakirodalom óceánjában megmártózva” megírta az állam-
tudományok történetéről és irodalmáról szóló munkáját.²¹ Mindez
felfogható egy olyan kézikönyv megalkotási szándékának, amelynek
eredményeképp az államtudomány történetébe és irodalmába kíván be-
vezetést nyújtani (ez a szándék *Az államtudományok enciklopédiájában*
is jelen van). A klasszikus erudíció és elokvencia végigvonul a művön.

Encyklopädie der Staatswissenschaften [Az államtudományok encyklopaediája]

Mohl egyik fő műve az 1859-ben Tübingenben megjelent *Encyklopädie
der Staatswissenschaften*²² volt (második kiadása: 1872). A kötet

¹⁹ MOHL, Robert von (1834): *System der Präventiv-Justiz oder Rechts-Polizei*. Tübingen: Laupp.

²⁰ MOHL, Robert von (1837): *Die Verantwortlichkeit der Minister in Einherrschaften mit
Volkvertretung, rechtlich, politisch und geschichtlich entwickelt*. Tübingen: Laupp.

²¹ MOHL, Robert von (1855–1858): *Die Geschichte und Literatur der Staatswissenschaften*.
I–III. Erlangen: F. Enke.

²² MOHL, Robert von (1859): *Encyklopädie der Staatswissenschaften*. Tübingen: Laupp.

1866-ban,²³ majd 1871-ben²⁴ Löw Tobiás fordításában látott magyarul napvilágot. Mohl az államtudományokat dogmatikai államtudományokra és történeti államtudományokra osztja. A dogmatikai államtudományok része a közjogon belül a kormányzati jog (mai szóval közigazgatási jog), az általános államtan, az államerkölcstan, az országásztan (politika) mellett. Ismeretes továbbá a történeti államtudomány, azaz az államtörténet²⁵ és a statisztika.²⁶ A közjog: államjog, és ezzel együtt az alkotmányjog megjelenése magától értetődik.²⁷ A közjogon belül az államjogban az alkotmányjog (és az alkotmánypolitika)²⁸ „párja” a kormányzati (közigazgatási) jog (illetve a kormányzati [közigazgatási] politika),²⁹ amelyen belül közszolgálati jogot, igazságügyi, rendészeti, hadügyi, külügyi és pénzügyi igazgatást tárgyal.³⁰ Az államtudományok ilyen felosztása talán elsőre túlzó, és a mai olvasó számára talán kevésbé igazolható. Azonban nincs egyébről szó, mint hogy mára elszoktunk a világos felosztásoktól, az igényes dogmatikai koncepcióktól. Jöhet ugyanis bármilyen technikai fejlődés, az ilyesfajta tudományfelosztást, az államtudományi és jogfogalmi konceptualizálást és koncepciók megalkotását sem számítógép, sem robot, sem mesterséges intelligencia önmagában, teremtmőleg nem végezheti el, mert mindez *eminenter* ember általi: embertől embernek szánt tevékenység. Az állam emberi alkotás.

A kötetben a közigazgatásról írtak jól megvilágítják egy átmeneti korszak sajátosságait. Az alkotmány és a közigazgatás vonatkozásában Mohl kiemeli, hogy az igazgatásnak „szellemére és alakjára nézve” tökéletesen alkotmányosnak kell lennie. Fontos az az elgondolása is, hogy az igazgatás nem tűzhet ki magának szabadon célokat, hanem az alkot-

²³ MOHL, Robert von (1866): *Az államtudományok encyklopaediája*. Ford. Löw Tobiás. Pest: Heckenast Gusztáv.

²⁴ MOHL, Robert von (1871): *Az államtudományok encyklopaediája*. Ford. Löw Tobiás. Pest: Heckenast Gusztáv.

²⁵ MOHL 1866: 470–478.

²⁶ MOHL 1866: 479–485.

²⁷ MOHL 1866: 119–270.

²⁸ MOHL 1866: 391–420.

²⁹ MOHL 1866: 421–447.

³⁰ MOHL 1866: 169–205.

mányban lefektetett célokat kell megvalósítania.³¹ Az igazgatást olyan entitásnak tartja, amely nem annyira elvekből és intézményekből, hanem cselekményekből áll.³² Szimptomatikus az a megjegyzése, amely szerint „[a] tudományban is még lényeges homály és határozatlanság uralkodik az igazgatás fogalma meghatározása végett”.³³ A szakirodalom a közigazgatás vonatkozásában a sokrétű (de elsődlegesen mégis államtanász) Mohl munkásságát illetően a közigazgatás szervezetére (*Organismus der Verwaltung*), a közszolgálati jogra (*Beamtenrecht*), valamint a községi jogra (*Gemeinderecht*) vonatkozó kutatásait emeli ki.³⁴ Rendkívül értékesek a kötetben a jogállamról írott fejtegetései.³⁵ Érdekes, hogy a Mohl által alkalmazott (egyébként nem elvetendő) módszertan, hogy előbb vannak az egyes tételek (saját) kifejtései, és ezt követi a szakirodalom elemzése, Concha Győző *Politika (I. Alkotmánytan; II. Közigazgatástan)* című, 1895 és 1905 között írt fő művében is fellelhető. A művet a szakirodalom okkal dicséri, Marquardsen kiemeli koncepcióját, gyakorlati megjegyzéseinek értékét, illetőleg ahogy ő fogalmaz: „férfias kiállásról tanúskodó meglátásait”. Fontos a ma már jószerevével elfeledett államerkölcstan (*Staatssittenlehre*) tudományos kifejtése is a műben,³⁶ kiemelt rész az „országászat”, a politika is,³⁷ valamint a nemzetközi jog.³⁸

A Berlinben 1875-ben elhunyt tudós államtudományi és közjogi munkássága rendkívül jelentős, és a legnagyobb német államtudósok és közjogtudósok panteonjában a helye Julius Stahl-lal, Karl von Gerber-rel, Rudolf von Gneist-tel, Lorenz von Steinnel és többekkel együtt.

Frankfurt am Main–Kolozsvár–München, 2023. november 15–19.

³¹ MOHL 1866: 93.

³² MOHL 1866: 94.

³³ MOHL 1866: 95.

³⁴ HEYEN, Erk Volkmar (1982): Deutschland. In HEYEN, Erk Volkmar (szerk.): *Geschichte der Verwaltungsrechtswissenschaft in Europa. Stand und Probleme der Forschung*. Frankfurt am Main: Klostermann, 29–50.

³⁵ MOHL 1866: 223–237.

³⁶ MOHL 1866: 330–355.

³⁷ MOHL 1866: 356–447.

³⁸ MOHL 1866: 271–329.